

19, 20, 21 juni Amsterdam, Mickery Theater,
20.30 uur

Presentatie i.s.m.
het Goethe Institut
Berliner Festwochen
Hochschule der Künste, Berlin

Lautgedichte

Raoul Hausmann

Maulwerke

Dieter Schnebel

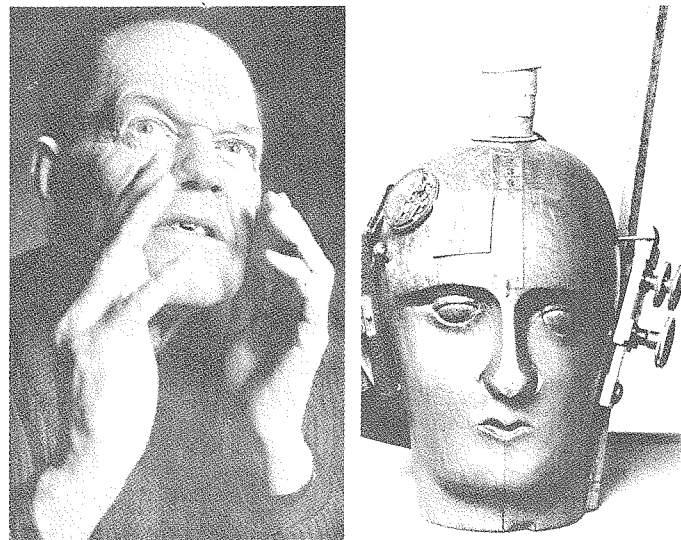
Muzikale leiding Dieter Schnebel
Mise- en scène,
decor en kostuums Achim Freyer
Uitvoerenden Martin Bachmann
Helmut Danninger
Anna Christine von Gablenz
Christian Koch
Eva Loschky
Claudia Meili
Annkathrin Rasinski
Brigitte Stockmann
Peter Treu
Video, film, dia, toneelbeeld Peter Hebeisen
Anette Schulz
Kostuums en grime Gabi Sailer
Geluid Fernando Lafferrière
Licht Olli Archut
Eckerhard Dybowsky
Techniek Bernd Starheim
Video, film, dia,
tourneeverzorging Horst Birr

7 Lautgedichte

(1918-22)

Raoul Hausmann
L'Inconnu
Quadril
Opossum
Oiseautal
Kp'erioum
bbb
Cauchemar
RLQS

Raoul Hausmann (geboren 1886, Wenen) dichter en kunstenaar van Oostenrijkse origine, schreef meestal in het Frans, maar ook wel in het Duits. Hij was betrokken bij de Berlijnse Dada-beweging; vanaf de eerste manifestatie van de groep in 1918, maakte hij collages, beeldhouwwerken en Dada-gedichten. Hij gaf de volgende periodieken uit: 'Club Dada' (1918, eerste publicatie van de Berlijnse Dadaïsten onder redactie van R. Hülsenbeck; met een omslag van Hausmann), 'Der Dada' (1919), 'L'Almanach Dada' (1920). Daarna woonde hij in Zwitserland, Tsjechoslowakije en tenslotte in Limoges in Frankrijk. Zijn latere werk bleef nauw verwant aan de avantgarde-poëzie en schilderkunst; in 1927 kwam Hausmann met het idee voor een 'optophoon' waarmee het mogelijk zou zijn kaleidoscopische foto's om te zetten in geluiden. Naast poëzie, schilderkunst en beeldhouwkunst was hij geïnteresseerd in fotografie (montage) en psychoanalyse. Ook publiceerde hij theoretisch werk over zijn eigen gedichten; dat werd later vaak door zijn navolgers geciteerd die visuele en geluidspoëzie schreven (nog vroeger werden zijn ideeën toegepast, bijvoorbeeld door Kurt Schwitters in zijn beroemde *Merz*-concept of zoals bijvoorbeeld in het fonetische gedicht *Ursonate*).

Links: Raoul Hausmann 'reciteert' een lautgedicht (1962).
Rechts: Hausmann, mechanische kop, de geest van onze tijd (1921).

Lautgedichte

Di zijn fonetische gedichten geschreven door Hausmann in zijn dada-periode (1918-1922). Het waren de eerste proeven van zijn later consequent ontwikkeld dichtelijk concept. Hij schreef hierover: 'Al in 1917 gebruikte ik polyinterpretable woorden met betekenissen in verschillende richtingen, ik schiep nieuwe woord-komplexen of woorden met aanvullende betekenis. Deze complementaire woorden waren vaak het resultaat van het feit dat ik overbodige lettergrepen uit het natuurlijke (huis-tuin-en-keuken) taalgebruik verwijderde'.

Poëzie maken is hier een creatieve ingreep op de spraak, een ingreep die zowel destructief als synthetisch werkte op alle spraak formerende onderdelen — volume, intonatie en andere fenomenen van de menselijke stem. De dichter schreef hier verder over: 'Als we beseffen hoeveel mogelijkheden onze stem biedt, de verscheidenheid aan geluiden die wij kunnen produceren met verschillende ademtechnieken, verschillende tongstanden ten opzichte van het gehemelte en de mate van geopendheid van de strottehoofd of van het geluid van de vokale akkoorden zullen we het nieuwe concept bereiken dat omschreven kan worden als de wil tot het creëren van de fonetische vorm.' De dada-beweging veranderde het karakter van poëzie volledig; vrije opeenvolging van woorden, de aangename klanken van klinkers vielen uiteen, alleen de letters van het alfabet bleven over, het eerste en laatste fenomeen van pure menselijke geluidsvorm.

Hausmann reduceert woorden tot letters, geluiden, klinker en medeklinker-clusters om op de meest gelegen of ongelegen momenten ten gehore te brengen. Hij drukt dit grafisch uit met dikke en dunne letters, grote of kleine, waardoor het geheel een muziekpartituurachtig aanzien krijgt. Hausmann was zo zeer kunstenaar dat zijn fonetische gedichten eruitzagen als visuele objecten van een speciale grafische vorm overblijfsel van de affiche-techniek. Deze notatie is niet exact. Het geeft geen eenduidige interpretatie van de elementen die opgevoerd worden en staat een ruime mate van interpretatie toe. De voorstelling van vandaag is daarom slechts één van de vele mogelijkheden waarop dit werk gepresenteerd kan worden.

fmsbwtözü
pgg iv-? mü

Raoul Hausmann: Plakatgedicht, Oktober 1918.

kp'eriouM Ip'Er ioum
Nm' periii PER...
bprEtiBerröBERREdCe
ONNOo gplanpouk
konhnpout PERIKOUL
R,EEe EEEe rrr...A
oapAerrre EE
mgled padANou
MTNou tnou- t R

¹⁷⁷ L' ¹⁷¹ inconnu ⁶⁶ raoul hausmann
¹⁷⁴ une ¹⁶³ aile ¹⁶⁰ la ¹⁵⁹ laide ¹³³ promis ¹¹¹
⁸² contient ²³⁵ circuit ¹⁴⁴ violence
¹³⁹ rEgarde ¹⁶⁶ calorie ¹⁶³ de ¹⁷² Balanc
⁸² SOUTIENS ⁷⁷ dur ¹⁷⁷ carambole
¹²⁴ Drolatique ¹²⁸ sepulchre ¹²⁹ sacrificie
cornichons ⁷⁴ astronomiques
relative epaulette ¹²⁵
¹²¹ j'en fit m'epriker ¹⁴⁴ SOUVENIR
¹²⁴ sabotir ¹²⁴ declencher ¹³⁴ carbonnade ¹³⁴ grisverte
¹³² exister ¹³¹ en la cloche ¹⁰⁵ pescalier d'etoile se fini
²⁴⁷ mouchoir ¹³⁰ d'un ¹³⁰ pays ¹⁷⁷ exalte

Boven: Hausmann Kp'erioum... 1918.

Onder: Hausmann L'inconnu, 1918.

Maulwerke

für Artikulationsorgane und
Reproduktionsgeräte, (1968-74)

Dieter Schnebel

szenische Fassung 1977

vom Achim Freyer/Dieter Schnebel

Dieter Schnebel werd in 1930 geboren in Lahr, Zuid-Duitsland. Hij studeerde muziekgeschiedenis bij Erich Doflein aan het conservatorium van Freiburg im Breisgau, ook studeerde hij theologie, filosofie en musikologie (proefschrift over Schönberg) in Tübingen. Als componist is hij een autodidakt.

Van 1955-1963 gaf hij colleges over religie in Kaiserslautern, hetgeen hij in Frankfurt am Main voortzette en tenslotte in München tussen 1970 en 1976 afsloot. Sinds 1976 is hij hoogleraar musikologie en muziekpedagogie aan de Hochschule der Künste in West-Berlijn.

Schnebel raakte in nieuwe muziekontwikkelingen geïnteresseerd toen hij nog studeerde. Zijn eerste pogingen op het gebied van componeren dateren van 1953-1955. Tussen 1956 en 1958 ontstonden zijn eerste werken **dt 31e** (Opus 1.), het eerste gedeelte van **Für Stimmen**, een cyclus die hij in 1968 completeerde (muziek gecomponeerd uit fonetisch materiaal).

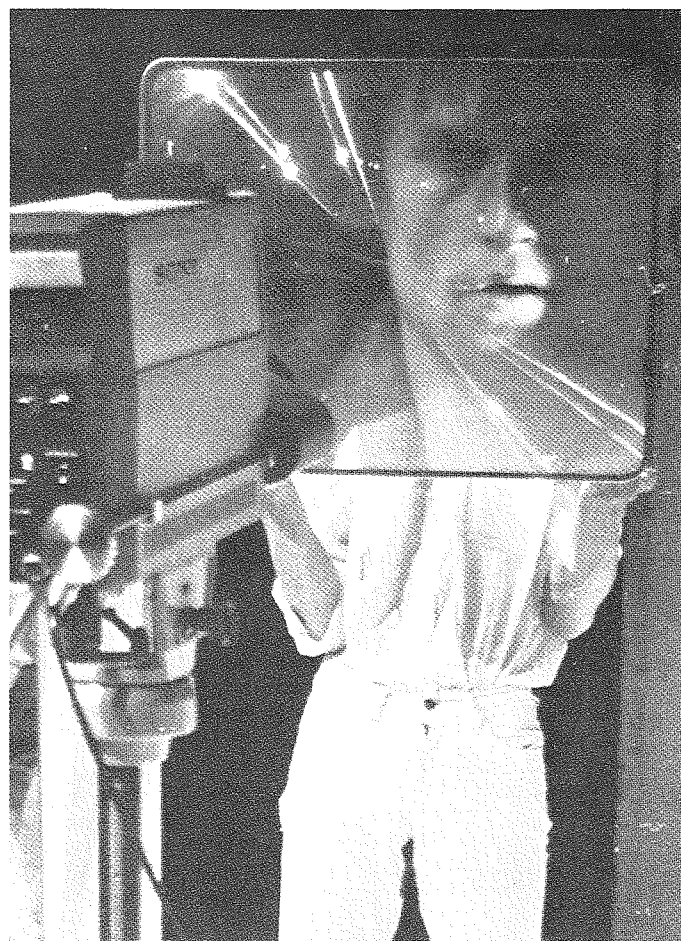
Tussen 1958 en 1962 creëerde Schnebel verbaal gedefinieerde projecten, zoals **Glossolalie** voor sprekers en instrumenten. Verder enige concepten voor collectieve composities. In **Abfälle** concentreert hij zich op verschillende optische en zichtbare aspecten van de voorstelling, met inbegrip van de gebaren van de dirigent en de reacties van het publiek. Na 1962 onderzoekt hij zijn eerdere ideeën tot in het extreme: geluidloze muziek, stomme spraak van tekens over nostalgie (voor dirigent solo, 1962), het stimuleren van 'symfonieën van het publiek' in **Concert zonder orkest** (1964).

In dezelfde tijd publiceert hij essays en commentaren, bij voorbeeld over de typologie van visuele muziek. Na 1966 maakt zijn muziek gebruik van visuele elementen (**Ki-no**), waarvan de ritmische projectie imaginaire geluidsbeelden in het onderbewustzijn van de luisteraars moet oproepen. Het boek **Mo-No**, gepubliceerd in 1969, bevat muzikale beelden, aangevuld met grafische beschrijvingen. In **Hörfunk** (verschillende omroepstations) realiseert Schnebel een voorstelling van muziek om naar te kijken, muziek die slechts gevormd wordt door auditieve verwerking van niet-muzikaal materiaal.

Maulwerke (1969-1974) bedient zich van reeksen geluid en is een muziekstuk ontstaan uit de bewegingen van de spraakorganen. In 1970 publiceert Schnebel een monografie over **Mauricio Kagel, Musik-Theater-Film**, en in 1972 een verzameling essays getiteld **Denkbare Musik**. In 1972 richt hij in München een vereniging 'Werkgemeinschaft voor Nieuwe Muziek' op, waarin hij met studenten werkt aan gemakkelijk repertoire. Tevens organiseert hij regelmatig concerten. Tussen 1974 en 1976 schrijft hij stukken van de 'Schulmusik'-cyclus voor amateurmusici (**Blasmusik, Gesums**, voor stemmen, **Übungen mit Klängen** en andere). In 1974 begint de componist te werken aan de **Tradition**-cyclus, die zijn houding reflecteert t.a.v. de muziek van de twee oude canons: **In motu proprio** en **Diapason**. Ook gaat hij door met het werken aan 'productieprocessen' van het **Maulwerke**-type, die ook in de afgelopen jaren zijn uitgebracht. Verder schreef hij artikelen over Bruckner, Janaček, Debussy en Verdi alsmede over psycho-analytische muziek.

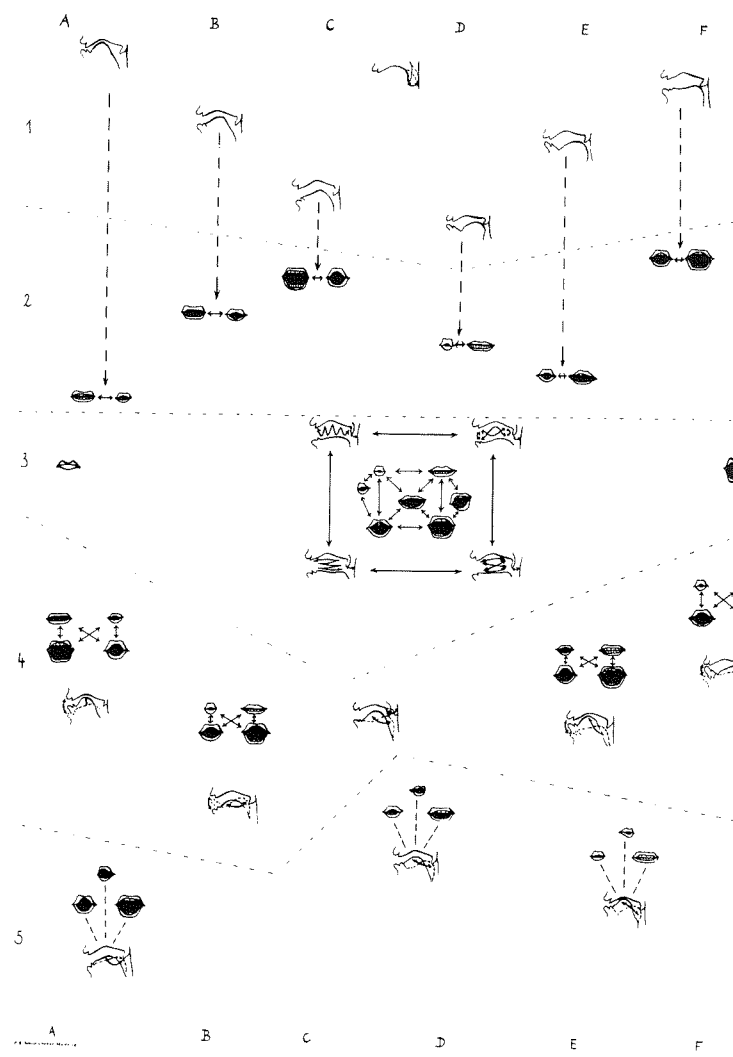
'Als we de veelvuldige mogelijkheden die onze stem ons biedt optekenen, het verschil in klanken, die wij voortbrengen met gebruikmaking van talloze ademtechnieken, de stand van de tong t.o.v. het gehemelte, de opening van het strottehoofd of de spanning van de stembanden, dan komen we tot nieuwe opvattingen daaromtrent; opvattingen die men de "Wil tot scheppend timbre" kan noemen.'

Raoul Hausmann

Scène uit 'Maulwerke'.

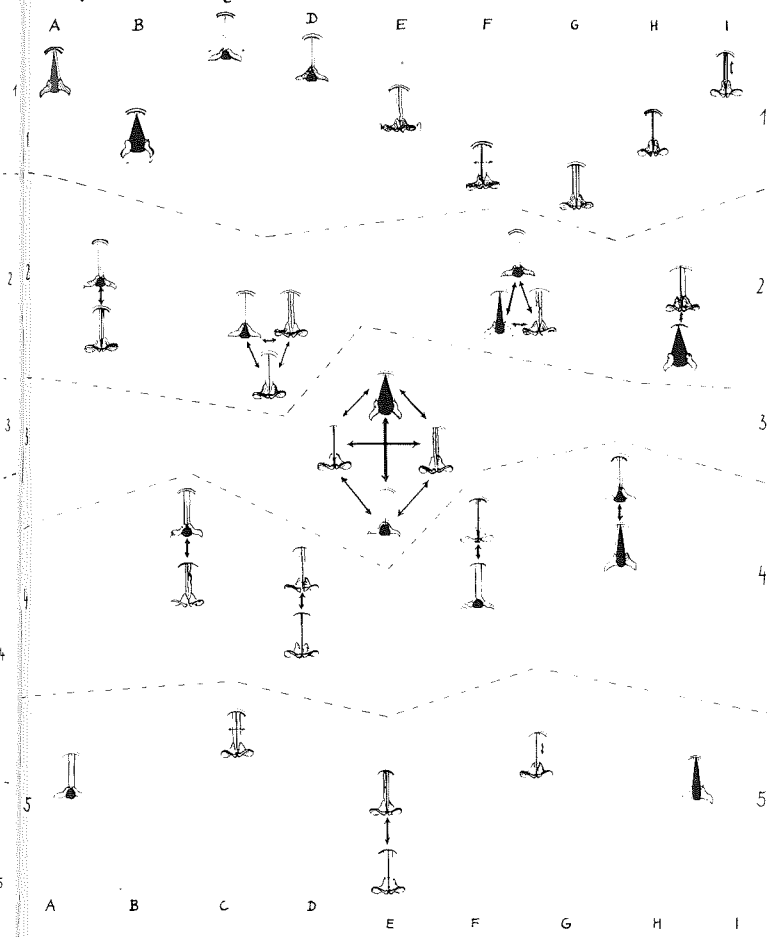
MUNDSTÜCKE

Ca

faft

KEHLKOPFSPANNUNGEN

2 GURGELROLLEN

f₁/a

Dieter Schnebel over Maulwerke

Stel dat we zeggen 'ah', uitroep van verrassing. Dan is dit wat er op dat moment met ons gebeurt: we laten de onderkaak zakken, spreiden de tong plat op de bodem van de mond, waarin nu een enorme ruimte ontstaat.

Dan, met behulp van het middenrif, laten we de lucht uit onze longen lopen door de licht gespannen stembanden in het strottehoofd en het nu voortgebrachte geluid (vibrerende lucht) wordt tussentijd gevormd in de mond, die openstaat als boven omschreven.

Zulke vanzelfsprekende doch complexe processen worden in **Maulwerke** uitgevoerd. Het gaat allemaal om articulatie, iets wat we constant doen zonder er mee van te worden. Deze compositie komt voort uit het alledaagse en is welbeschouwd voor iedereen begrijpelijk. Wat betreft de fysieke kant van de zaak: articulatie bestaat uit bewegingen van de articulatie-organen. En deze bewegingen nu zijn het onderwerp van de compositie **Maulwerke**.

Niet de fonemen, geluiden, woorden en melodieën worden uitgevoerd, maar de processen die daartoe leiden; fonemen, geluiden, woorden, melodieën etc. zijn lang niet altijd voorspelbaar, zij zijn letterlijk dat wat uit de mond (en gedeeltelijk uit de neus) komt. **Maulwerke** (mondwerk) is daarom precies wat hier bedoeld wordt (de titel dekt twee betekenissen: 'het werken van de mond' en 'werken voor de mond', bijvoorbeeld).

De voorstelling bestaat uit verschillende onderdelen die zich concentreren op de specifieke articulatie-organen. En wel Atemzüge (ademhalingen), waarbij in de eerste plaats de longen en het middenrif actief zijn; Kehlkopfspannungen (spanningen van het strottehoofd), en Gurgelrollen (functies van de keel), waarbij het larynxgebied actief is. Mundstücke (mondstukken) waarmee de ruimte binnen de mond wordt gevormd; Zungenschläge (bewegingen van de tong) en Lippendienst (lipbewegingen). Elk van deze handelingen kan het onderwerp zijn van een muzikaal proces. Maar zij kunnen ook in elkaar overvloeien, ze kunnen tegelijkertijd optreden, of gecombineerd worden in groepen van twee of drie: Atemzüge met Zungenschläge, Mundstücke met Kehlkopfspannungen; alle, gevallen van 'Maulwerke'.

Aangezien deze muziek gebaseerd is op iets wat we voortdurend doen — ademend de stembanden gebruiken, de mond vormen, tong en lippen bewegen — is zij begrijpelijk en toegankelijk voor iedereen. Natuurlijk is articulatie, voor zover het de bewegingen van de organen betreft, iets wat we normaal gesproken onbewust doen. In **Maulwerke** echter, wordt zeer bewust gearticuleerd en dat is het opzienbarende ervan. Voor de uitvoerende artiesten is wel het belangrijkste dat zij zich bewust worden van hun eigen articulatie-organen, dat zij ze voelen, hun werking leren kennen, en ermee werken. Zodoende leidt werken aan **Maulwerke** tot zelfkennis en in zekere zin tot zelfrealisatie.

Dieter Schnebel.

Achim Freyer over de beeldconceptie

Het meewerken aan projecten op de Hochschule der Künste is de tweede fase van de studie decorontwerpen. '**Maulwerke**' is een model voor de medewerking aan beeld- en spelconcept, voor het ontwerpen van details, het maken van dia's en film alsmede de algehele verzorging van de requisieten onder leiding van de docent-decorontwerp.

Het werk toont communicatiestadia van menselijk gedrag, uitgebeeld met

stem- en articulatieorganen en het reproduceren ervan d.m.v. een kunstwerk. Met dit voor ogen is een ruimte geconcipteerd die naar praktisch voorbeeld geordend is, dat wil zeggen naar het functionele, alledaagse leven. De figuren, de kostuums, tonen hedendaagse, gewone kleding met een algemeen karakter, zodat de personen, in overeenstemming met de muzikale inhoud van het moment, uiterlijk verwisselbaar blijven. De klank- en geluidsdragers zoals mond, neus, strottehoofd etc. zijn de eigenlijke communicatie-objekten; zij immers verrichten de hoofdhandeling en worden geaccentueerd door het terugdringen van alle overige elementen. Iedere kleur en tint is in het wit gehouden, verbleekt als bij overbelichte foto's en loopt door vergrotingen met dia, film en video simultaan met de gebeurtenissen op het toneel mee als optisch compositie-element.

Achim Freyer

Lees ook het **HOLLAND FESTIVAL**-magazine.
Een leesbaar kunstmagazine en waardevol souvenir.
Alle achtergronden plus agenda van dag tot dag.
In elke kiosk voor f 3,-.

Hausmann 'De kunstcriticus' 1919 Londen, Tate Gallery.